

אופי הטומאה

א. מציאות או גזירה?

התורה מלמדת שחפצים מסויימים מקבלים טומאה, חפצים אחרים יוצרים טומאה וכמו כן – טומאה עוברת מחפץ לחפץ בדרכים שונות. אולם, התורה אינה יורדת להסבר שורש המושג – אלא מציינת את האיסורים: אדם טמא אינו יכול להיכנס לבית המקדש וחל איסור קיום עבודה בבית המקדש בטומאה וכו'. ניתן להסביר את מושג ה'טומאה' בשתי דרכים בסיסיות:

- א. טומאה היא **מציאות מטפיזית** שקיימת לגבי חפצים טמאים.
 - ב. בעצם, **אין שום מציאות של טומאה**, אלא שהקב"ה רוצה שנימנע מלהתייחס לדברים שמסיבה כלשהי הוגדרו על-ידיו כ'טמאים'. כללי הטומאה עוזרים בהשגת מטרה חברתית או אישית-דתית, אך אינם משקפים שום מציאות.
- מספר הלכות ביחס לטומאה אולי יסייעו בידינו להבנת המושג, אם נאמץ את הגישה השנייה שהצגנו:

1. **ספק טומאה ברשות הרבים**: ישנו כלל בהלכות טומאה לפיו ספק טומאה ברשות הרבים טהור. כלומר, כאשר לא ברור אם אדם או חפץ נטמא ברשות הרבים, אנו פוסקים שהוא טהור (ראה נדה ג.).¹ אם טומאה היא מציאות מטפיזית, איך ניתן לומר שבכל מקרה של ספק טומאה ברשות הרבים החפץ טהור בתורת וודאי? על כרחנו מובן כי טומאה איננה מציאות, אלא שהתורה קבעה שכאשר מתעוררת בעיה של ספק טומאה ברשות הרבים החפץ טהור. ניתן להבין למשל שדיני טומאה באו כדי לחייב אותנו להיזהר ולשמור עצמים קדושים. ברה"י, שאדם שולט בסביבה, גם על ספק טומאה יש להיזהר, אבל ברה"ר שבה אין לאדם פרטי שליטה על דברים המסובבים אותו, התורה הקילה בספקה.
2. **טומאה הותרה בציבור**: אסור לאדם להיכנס לבית המקדש ולעבוד בתוכו בטומאה. אולם, במידה ורוב הציבור טמא, מותר להיכנס לבית המקדש ולעבוד

1 כלל זה נידון לעיל בשיעור בעניין "ספק טומאה ברה"ר וברה"י".

בטומאה במקרים מסוימים (ראה פסחים עז-עח). איך ייתכן שכניסה לבית המקדש ועבודה בטומאה הותרו רק מפני שרוב הציבור טמא? גם כאן נראה שטומאה איננה מציאות, אלא התורה לא גזרה על מקרה כזה. אדם שנטמא ועבד במקדש במצב רגיל הראה חוסר זהירות וזילזול בעבודת המקדש. אך במידה ורוב בני אדם טמאים הרי שהטומאה פחות בעייתית, וזאת משתי סיבות: א) קשה יותר לשמור על טהרה. ב) הטומאה נחשבת כנורמה חברתית, כך שכלפי המקדש הטומאה אינה מצביעה על זילזול מיוחד או על חוסר זהירות.

3. **נזיר וטומאת התהום:** המשנה (נזיר סג.) אומרת שאם נזיר עמד על מקום קבורה שאף אחד לא היה יודע על קיומו, ולאחר שהתגלח בסוף הנזירות נודע לו על הטומאה, אינו נטמא ואינו צריך לספור את ימי נזירותו מחדש. לו היתה מציאות מטפיזית של טומאה בתוך הקבר, קשה לטעון שהנזיר לא ייטמא כאשר הוא עומד על מקום הקבורה. יותר נוח להסביר שבעצם אין מציאות של טומאה, ובמקרה הזה התורה אינה מגדירה את האדם כטמא.

4. **כהן וראיית נגעים:** בראיית נגעים, "הטומאה וטהרה בידי כהן" (נגעים ג:א). כאשר אדם רואה נגע צרעת, הוא חייב להביא כהן שבדק את הנגע כדי לוודא שהוא נגע צרעת. אין טומאת צרעת חלה אלא לאחר שהכהן מכריז וקובע שהוא טמא, ואין התחשבות במועד הופעת הנגע. זאת בניגוד לשאר הטומאות, בהן ישנה היטמאות כבר מעת המגע בגורם מטמא, כגון שרץ או מת. אם הנגע אמור לטמא באופן מטפיזי, קשה להבין את הדין הזה, שהרי מדוע הכזרת הכהן קובעת ולא עצם קיום הנגע? בפשטות, התורה הגדירה אותו כטמא רק לאחר קיום הטקס של קביעת הכהן, ובמקרה זה קשה לטעון שמדובר בטומאה מטפיזית.

ב. ההתייחסות במדרשים

המדרש במדבר רבה מתייחס ככל הנראה לשאלה זו:

שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן זכאי: אילין עובדייא דאתון עבדין [אלה עבודות שאתם עושים] נראין כמין כשפים! אתם מביאים פרה, ושורפין אותה, וכותשין אותה, ונוטלין את אפרה, ואחד מכם מטמא למת, מזין עליו ב' וגי' טיפין ואתם אומרים לו – טהרת! ... [אמר לו רבן יוחנן בן זכאי:] ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית [מחלה פסיכולוגית]?

אמר לו [העובד כוכבים]: הן.

אמר לו: ומה אתם עושין לו?

אמר לו: מביאין עיקרון, ומעשנין תחתיו, ומרביצים עליה מים, והיא בורחת.

אמר לו: ישמעו אזניך מה שאתה מוצא מפיד! כך הרוח הזו רוח טומאה, דכתיב "וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" (זכריה יג: ב) – מזין עליו מי נדה והוא בורח.

(במדבר רבה יט: ח)

מתשובת רבן יוחנן בן זכאי, עולה כי טומאה היא מציאות מטפיזית הקיימת בדברים טמאים; לכן, הזאת מי חטאת של פרה אדומה יכולה להעביר את 'רוח הטומאה' הזו, בדומה להעברת מחלה. ברם, מסוף המדרש עולה נימה שונה:

לאחר שיצא [העובד כוכבים], אמרו לו תלמידיו [לרבן יוחנן בן זכאי]: לזה דחית בקנה; לנו, מה אתה אומר?

אמר להם: חייכם, לא המת מטמא, ולא המים מטהרין, אלא אמר הקב"ה, "חקה חקקתי, גזירה גזרתי, אי אתה רשאי לעבור על גזרתי".

(שם)

מתשובת רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו, מתברר שטומאה איננה מציאות מטפיזית, ואין סיבה מובנת מדוע דברים מסויימים מקבלים טומאה או נטהרים.²

אולם, ממדרש אחר בפסיקתא דרב כהנא אפשר להסיק כמו הגישה הראשונה:

"מי יתן טהור מטמא לא אחד" (איוב יד: ד) – כגון אברהם מתרח, חזקיה

מאחז, ומרדכי משמעי, ישראל מאומות, העולם הבא מהעולם הזה. מי

2 המהר"ל בספר תפארת ישראל (פרק ח) גם כן פירש כך: "חייכם שאין המת מטמא ואין המים מטהרים". פירוש, כי אין בטבע שיהיה המת מטמא או שיהיו המים מטהרים. שאין כאן דבר טבעי במצוה זאת, רק גזרה גזרתי, אי אתה רשאי לעבור עליה". אמנם המהר"ל הרחיב הרעיון למצוות אחרות, אפילו למאכלות אסורות. המשמעות הפשוטה של דברי ריב"ז היא שזה דבר שמוגבל לדיני טומאה. האבני נזר (ח"מ סי' קמ"ה ד"ה אך נ"ל) אכן יישם גישה זו להלכה למעשה. הוא מביא את הר"ן (סוכה יד. באלפס) שפוסק שמי שנודר הנאה ממעיין יכול לטבול בו טבילה של מצוה, למרות "שגורמת לו טבילה זו לעלות מטומאה לטהרה", מכיוון שהנאה זו רק באה מ"גרמא", ולכן אינה חשובה. אולם, שואל האבני נזר למה הטבילה "גורמת" לכך שיהיה טהור – הלא הטבילה עצמה מטהרת, ולכן מי שנודר הנאה ממעיין יהיה אסור לטבול בו?! הוא מסביר שמפני שהמים עצמם לא מטהרים, אלא שהקב"ה קובע מי טהור ומי טמא, ולכן ההנאה לא באה מהמעין עצמו – הטבילה רק גורמת לכך שהאדם יהיה טהור על פי גזירת הכתוב.

עשה כן, מי צוה כן, מי גזר כן – לא אחד? לא יחידו של עולם? ... תמן תנינן: כל העסוקין בפרה מתחילה ועד סוף מטמאין בגדים, היא עצמה מטהרת טמאים. אלא אמר הקב"ה, "חוקה חקקתי וגזירה גזרתי ואין את רשיי [רשאי] לעבור על גזירתי" – "זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר" [במדבר יט:ב].

(פסיקתא דרב כהנא פיסקא ד' – פרה אדומה ד"ה [א] מי יתן)

המדרש משווה בין הפלא שרשעים מולידים צדיקים (כגון תרח שהוליד את אברהם), לפלא של מספר דינים משונים בהלכות טומאה (כדין בו הכהנים ששורפים את הפרה האדומה נטמאים לעומת מי שנטהר מהזאת מי החטאת). לכאורה, המדרש מסביר שפלאים כאלו קיימים מפני שכך עלה לפני הקב"ה, בדיוק כמו לידת צדיק להורים רשעים. כלומר, המדרש אינו מתייחס אל עשיית פרה אדומה, שריפתה או הזאתה על הטמאים כאל דבר לא מובן הנראה "כמעשה כשפים". אלא הוא מתקשה להבין את ה'תרת' דסתר' שבדבר, היאך הפרה האדומה מטהרת טמאים ומטמאת טהורים גם יחד. לפי המדרש, "יתכן שמציאות הטומאה אכן מציאות מטפיזית, כפי שרשעים מולידים צדיקים, על אף שההגיון לא תמיד ברור ומובן.

ייתכן ומדרש נוסף מעלה הבנה דומה:

דבר אחר, "מי כהחכם" – זה משה, דכתיב ביה "עיר גבורים עלה חכם". "ומי יודע פשר דבר", שפרש תורה לישראל. ר' מנא בשם ר' יהושע בן לוי אמר: על כל דבר ודבר שהקדוש ברוך הוא אומר למשה, היה אומר לו טומאתו וטהרתו, וכיון שהגיע לפרשת "אמור אל הכהנים" [שמתייחסת לטומאת מת], אמר [משה] לפניו: "רבונו של עולם, ואם נטמאו אלו, במה היא טהרתו?" לא השיבו דבר. אותה שעה, נשתנו פניו של משה. וכיון שהגיעו לפרשת פרה אדומה, אמר לו הקב"ה למשה, "משה! אותה אמירה שאמרת ליך 'אמר אל הכהנים', ואמרת לי, 'אם נטמאו במה היא טהרתו?', ולא אמרת ליך דבר – זו היא טהרתו: 'ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת'". אמר לפניו, "רבונו של עולם! וכי טהרה היא?" אמר הקב"ה, "משה! חקה היא, וגזירה גזרתי, ואין בריה יכולה לעמוד על גזירתי, דכתיב [במדבר יט:ב] 'זאת חקת התורה'".

(קהלת רבה ח:ה)

נאמר ש"על כל דבר ודבר ... היה אומר לו טומאתו וטהרתו". המשפט עשוי להתפרש בשתי דרכים – האם משה אמר להקב"ה או שמא הקב"ה אמר למשה? נראה שהפירוש הראשון נכון, שהרי המדרש בא להעיד על חכמתו של משה, ולשם כך מביא את הסיפור הזה. העובדה שהקב"ה הודיע לו את חוקי התורה אינה מלמדת דווקא על חכמתו הרבה,

אבל אם משה הבין בעצמו את דרכי הטומאה והטהרה של כל דבר, ההוכחה מובנת וחזקה. בילקוט שמעוני (חוקת רמז תשנ"ט ד"ה רבי תנחום) מובא קטע מקביל, אבל מסופר שגם שלמה המלך הבין כל התורה כולה, כנראה כולל הלכות טומאה וטהרה, חוץ מטהרת פרה אדומה. במידה ומשה ושלמה הבינו כל דיני טומאה, מתברר שלדינים אלו יש היגיון פנימי ואינם רק גזירה מלפני המלך.³ פרה היא מקרה חריג ושאר דיני טומאה וטהרה יש להם סיבה והיגיון פנימי, ולכאורה מדובר על מציאות מטפיזית, למרות שלרוב בני אדם הסיבה הזאת נסתרת.⁴

-
- 3 לא ברור, אם כן, מהו הייחוד של פרה אדומה. האם מדובר בדין שהוא פשוט יותר קשה ומאתגר עד שאפילו משה ושלמה, החכמים מכל אדם, לא השיגוהו – ורק הקב"ה בעצמו יודע טעמו; או שמא מדובר בדין בעל אופי שונה במהותו, שאינו ניתן להשגת בני אנוש?
- 4 ניתן להעלות אפשרות אחרת במדרש, שהיא לכאורה עמדת הרמב"ם במורה הנבוכים (ג:כו). ייתכן שהמדרש מלמד אותנו שיש סיבה למצוות בכלליותן אך לא בפרטים. אמנם, חלק רב מהסיבות של המצוות לפי הרמב"ם נועד להשיג מטרות חברתיות או אחרות, אך אין בכך כדי להסביר את כל פרטי המצווה. ניתן לומר שזאת כוונת המדרש כאן, שמשה עמד על הסיבות החברתיות למיניהן של דיני טומאה, אם כי לא על הסיבות לפרטים השונים והמשונים שבדינים אלו. אולם, הצעה זאת נראית רחוקה, ויותר סביר שחכמת שלמה ומשה נמדדת על פי תפיסת עניינים מהותיים יותר באופי הטומאה מאשר מטרותיה החברתיות.